

Eski Türk Edebiyatında İbrahimler, *Halil-nâme*'nin Yeni Bir Nüshası ve Düşündürdükleri

Metin AKAR*

Araştırma makalesi

Geliş Tarihi / Received: Temmuz / July 2019

Kabul Tarihi / Accepted: Ağustos / August 2019

(Bu makale, itenticate yazılımınca taranmıştır.)

Öz: XIV-XV. yüzyıl Eski Türk edebiyatının mesnevî şairlerinden biri olan Abdülvâsi' ve eserleri son üç asırda unutulmuş, sonra Halil-nâme ve Mi'râc-nâme'si ile bilimin gündemine girmiştir. Bu sanatkâr hakkında yapılan araştırmaların her biri millî ve yabancı kütüphanelerle ilgili olarak taranmadan yapıldığı için hep noksan kalmıştır. Mevcut ve bilinen nüshalara göre şairin eserlerinin tenkitli metninin oluşturulmamış olması her iki eserinin de tahlilini imkânsız kılmıştır. Eski Türk edebiyatında İbrahim Peygamberden başka, İbrahim ve İsmail, İbrahim Edhem, son İslâm Peygamberinin oğlu İbrahim ve nihayet Türk din ve tasavvuf edebiyatının kurucusu Ahmed Yesevî'nin oğlu İbrahim gibi İbrahimler hakkında da edebî eserler oluşturulmuştur. Bunlardan en az bilineni Ahmed Yesevî oğlu İbrahim için Türkiye dışında ve XII. yüzyılda yazılmış olanıdır. Makalede, bu İbrahimler ve kahramanı İbrahim adlı şahıslar olan edebî eserler hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca kütüphane kayıtlarına farklı adla yazıldığı için dikkatlerden kaçan, kütüphane dijital tanıtım kataloğuna da alınmayan bir Halil-nâme nüshası tanıtılmıştır. Genelde Türk külliyat yayıncılığının ihmalleri ve ilmî araştırma anlayışımızdaki bir noksanlık ve bunun doğurduğu sonuçlar, özelde de Abdülvâsi' çalışmalarındaki ihmellere işaret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Abdülvâsi, Kadioğlu, Halil-nâme, Mi'râc-nâme, İbrahim Peygamber.*

* Prof.Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. İstanbul / TÜRKİYE.

metinakar@aydin.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3847-0561>

Abrahams of Old Turkish Literature, A New Copy of Halil-Nâme and its Projections

Abstract: One of the mesnevi poets of 14th and 15th century Old Turkish Literature, Abdülvâsi' and his works have been forgotten in the last three centuries. Then he entered the agenda of science with his "Halil-nâme" and "Mi'râc-nâme". Since each of the researches regarding the artist were conducted without adequately screening the national and foreign libraries, available literature is generally inadequate. According to the present and known copies, the criticism of the poet's works was not created, which makes it impossible to analyze both of his works. In old Turkish literature, apart from the prophet İbrahim (Abraham), literary works have been created about various İbrahim, such as "İbrahim and İsmail", "İbrahim Edhem", "İbrahim, the son of the last prophet of Islam" and finally "İbrahim, the son of Ahmet Yesevi, the founder of the Turkish religion and Sufism literature". Among these, the least known work is İbrahim, the son of Ahmed Yesevi, written outside of Turkey during 12th century. In this article, information is given about the literary works concerning these İbrahim and heroes named İbrahim. In addition, a copy of Halil-nâme was introduced, which is noteworthy because it was written on the library records under a different name and was not included in the digital catalog of the library. Current article argues that the neglect of the Turkish corpus of publishing in general and the inadequacy of our scientific research have caused, in peculiar, the negligence regarding the works of Abdülvâsi and the consequences of this situation.

Keywords: *Abdülvâsi, Kadioğlu, Halil-nâme, Mi'râc-nâme, Prophet Abraham.*

Giriş

Eski Türk Edebiyatında İbrahimler ve Bunlarla İlgili Edebî Eserler

1.1 İbrâhim Peygamber ve Dâstân-ı İbrâhîm 'Aleyhisselâm

Eski Türk edebiyatında, asıl kahramanı İbrahim ismi taşıyan, az veya çok estetik değerler taşıyan, dil bakımından da önemli ve tanınmış olan edebî eserlerimiz vardır. Abdülvâsi'in

Halîl-nâme'si, [Aksaraylı 'Îsâ'nın *Dâstân-ı İbrâhîm ve İsmâîl*'i, Hakîm Süleymân Ata'nın *Kıssa-i İsmâîl*'], Hz. Muhammed (s.a.v.)'in oğlu İbrahim'in ölümünü konu alan Ali'nin *Vefât-ı İbrâhîm bin Muhammed*'i; hadis bilgini, mutasavvıf İbrahim Edhem'i anlatan, müellifi henüz tespit edilmemiş bir şairin *Dâstân-ı İbrâhîm* Edhem'i bu türlerin tanınmış örnekleridir. Bunların bir kısmı hakkında bilimsel araştırmalar yapılmıştır.

Müsevîler, Hıristiyanlar ve Müslümanlarca büyük tanınan ve peygamber sayılan, çok hareketli ve düşündürücü olaylarla dolu bir ömür süren İbrahim aleyhisselâm ve hayatı hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de, hadîs metinlerinde, Kitâb-ı Mukaddes'in Ahd-i Atik bölümü Tekvin bâbında, Talmud'da, deşifre edilmiş Sümer tabletlerinde ve bazı arkeolojik buluntularda önemli bilgiler bulunmaktadır. Biz İbrahim peygamberle ilgili bilgileri Kur'ân-ı Kerîm, hadîs kitapları, Müslüman müelliflerce yazılmış dinî ve ilmî eserlerden, muteber ansiklopedi maddelerinden yararlanarak özetleyeceğiz.

Kur'ân'a göre Hz. İbrahim: Âdem, İdrîs, Nuh, Hûd ve Sâlih peygamberlerden sonra, Ortadoğu'da yaşayan halk üzerine gönderilen Hz. İbrahim hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de yeri geldikçe bilgiler verilmiştir. Babasının adının Âzer adlı bir putperest olduğu (El-En'âm, 74/6), İbrahim'in putperestliği reddedip Tanrı buyruğuna boyun eğerek Müslümanlığı seçtiği (El-Bakara, 131/2), peygamber olunca Nuh Peygamber'e verilen emirlerin ona da verildiği (Eş-Şura, 13/26), kendisine suhûf/sahîfeler indiği (En-Necm, 36-37/53), babasını dine davet ettiğinde kovmakla tehdit edildiğini (Meryem, 42-46/19), Allah'a, 'kalbinin tatmin olması için, ölüleri nasıl dirilttiğini sormasını' (El-Bakara, 260/2), [bir bayram günü halkın şehirden dışarı çıktığında] (Es-Sâffât, 88-90/37) kendisi şehirde kalıp, tapınağa girip, büyük tanınan put hariç, kalan hepsini kırdığını, din teklifini reddeden kavminin şehre döndüğünde bu işi İbrahim'in yaptığını tahmin edip onu sorguya çektiklerini, İbrahim'in de onlara cevaben 'Belki de şu büyükleri yapmıştır,

ona sorun' dediğini (El-Enbiyâ, 57-67/21; Es-Sâffât, 88-96/37), bunun üzerine putperestlerin İbrahim'i yakarak öldürme cezasına teşebbüs ettiklerini (El-Enbiyâ, 68/21; El-Ankebût, 24/29), Allah'ın emri üzerine onu ateşin yakmadığını (El-Enbiyâ, 68-70/21), ıslah olmayan ve kendisine inanmayan kavmi terk edip başka bir yere göçtüğünü (El-Enbiyâ, 71/21; El-Ankebût, 26/29), yaşlandığı hâlde hiç çocuğu olmadığı için Allah'tan sâlih bir çocuk istediğini, dileğinin kabulünün kendisine duyurulduğunu (Es-Sâffât, 99-101/37), melekler aracılığı ile de bir erkek evlat ile müjdelenmesi üzerine, eşinin bunu 'iki yaşlı kimseden çocuk olmasının şaşılacak bir şey' olduğunu söyleyerek inanmadığını belirtmesi üzerine meleklerin 'Allah'ın emrine/işine şaşmamaları gerektiğini' hatırlattıklarını (Hûd, 69-76/11; El-Hicr, 51-60/15; El-Ankebut, 31-32/29), İbrahim'in Tanrı'nın emri üzerine henüz çok küçük olan ilk çocuğu İsmail'i Kâbe'nin yanına bıraktığını (İbrâhîm, 37/14; Es-Sâffât, 100-102/37), sonra çocuğu yürür koşar hâle geldiğinde onu kurban etmekle imtihan edildiğini ve Hz. İbrahim'in bu sınavdan başarı ile çıkarak kendinden sonra gelecekler arasında isminin ebedîleştiğini (Es-Sâffât, 101-105/37); oğlu yetişkin olunca onunla, Allah'a adanmış ilk ibadethane olarak Kâ'be'yi inşa ettiklerini (El-Bakara, 127/2; Âl-i İmrân, 96/3); inananlara haccı tebliğ ettiğini, Kâ'be'nin kible kılındığını (El-Bakara, 125/2; El-Hac, 26-28/22), Mekke şehrinin emîn bir şehir olması için dua ettiğini (El-Bakara, 126/2; İbrâhîm, 35/14), İbrahim'in bu şehri mukaddes ilan edip burada yaşama kurallarını, yasakları gösterdiğini, kendi çocuk ve torunlarından Allah'a itaatkâr bir ümmet/millet çıkarmasını (El-Bakara, 126-129/2; İbrâhîm, 35,40/14) Kur'ân-ı Kerîm bildirir. Kur'ân-ı Kerîm'de ayrıca, Mûsevî ve Hıristiyanların, İbrahim, İsmail, İshak ve Yakub'un ve bunların evladının, torunlarının Yahudî veya Hıristiyan oldukları iddiasını reddeder (El-Bakara, 135,140/2); Hz. İbrahim'in 'asla müşriklerden olmadığını, Allah'ı bir olarak tanıyan dosdoğru

bir Müslüman olduğunu' vurgular (Âl-i İmrân, 67/3). Allah, Hz. Muhammed'e, 'Doğru yola yönelerek İbrahim'in dinine uy' emrini vermiş (Âl-i İmrân, 95/3; En-Nahl, 123/16), onu 'doğru yola, gerçek dine, hakka yönelen ve puta tapanlardan olmayan İbrahim'in dinine ilettiğini' belirtilmiştir (El-En'âm, 161/6). Âl-i İmrân sûresinin yine 95'inci âyetinde, Müslümanların da (peygamberleri gibi) Hanif diye isimlendirilen İbrahim dinine uyması buyurulmuştur. Kâ'be'deki 'Makâm-ı İbrâhîm'in namaz yeri kılındığı (El-Bakara, 125/2), İbrahim'in yolunda giden insanlara Tanrı'nın 'müslüman' adı verdiğini (El-Hac, 78/22), bunların yaşarken seçkin kılınan insanlardan olduğu, İbrahim'in ahirette de sâlihlerden addolunacağı (El-Bakara, 130/2; En-Nahl, 122/16), Hakk'a yönelen ve Allah'ın emirlerine uyan bir önder olduğu da (En-Nahl, 120/16) yine Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilmiştir (Harman, 2000: 271).

Hadislerde Hz. İbrahim: Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hadislerinin toplandığı kitaplarda da Hz. İbrahim ile ilgili bilgiler mevcuttur. Bunlardan seçtiğimiz hadisleri şöyle sıralayabiliriz: Ebû Hüreyre (r.a.)'nin bir hadis rivayetine göre, Hz. Muhammed (s.a.v.) mi'râc gecesi İsa, Musa, İbrahim peygamberleri görür. ...İbrahim (a.s.)'i de gördüğünü söyledikten sonra onu "Çocukları içinde en çok benzeyeni benim." sözleriyle anlatır. (Müslim, 1970: 233). Bir başka hadiste, 'Büyük dedesi İbrahim'in duası, (peygamber olmaları bakımından) kardeşi İsa'nın müjdesi ve annesinin rüyası olduğunu' söyleyip (Müsned, IV, 127,128 ve V, 262) Hz. İbrahim'in kendisi hakkındaki duasına bir teşekkür işareti olmak üzere Müslümanlara namazın belirlenen rekâtlarında "Allahümme salli ve Allahümme bârik" dualarını okumaları tavsiye edilmiştir (Harman, 2000: 271).¹

Bazı müstakil eserler içindeki bir bölümde Hz. İbrahim'den bahsedildiğini de görüyoruz. Kısâs-ı enbiyâları,

¹ Diğer hadisler için *Concordance et Indices de la Tradition Musulmane / El-Mu'cemü'l-Müfrehes li-Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî* ile Muhammed Fu'âd Abdülbâkî'nin *Miftâhu Künûzü's-Sünne*'sinden yararlanılabilir.

mu'cizâtü'l-enbiyâları²/şevâhidü'n-nübüvveleri/delâilü'n-nübüvveleri, siyer-i enbiyâları, menâsik-i hâcları, Kâbe-nâmeleri, Kâbe tarihlerini, ilâhi mecmualarında ve nihayet dîvân ve mesnevîler içinde Hz. İbrahim'e yapılan telmihleri bu cümleden olmak üzere zikredebiliriz.

Urfa halkının inancına göre İbrahim peygamber onların hemşehrileridir. Annesi onu buradaki bir mağarada doğurmuş, Kral Nimrod (Nemrud) onu burada ateşe atmış, Tanrı ateşi söndürmüştür, su göl olmuş, odunlar da balık olmuştur (Aytaç, 1988: 25; Çığ, 2019: 98). İbrahim peygamber bir tüccardır; ticaret amacıyla Filistin'e gitmiştir (Kitab-ı Mukadde, Tekvin, bab 23,34,42; Çığ, s. 103). İbrahim peygamber aynı zamanda Kâ'be'yi yeniden inşa edenlerdendir. Kâ'be ve Kâ'be tarihi, hac ile ilgili kitaplarda bu husus dile getirilir. Mesela, Abdurrahman Hibri (1604-1659) Kâ'be'yi bina ve tamir edenler arasında Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. Muhammed, Cerhem, Kussî, Abdullah bin Zübeyir, Hz. Ali adlarını sayar (İlgürel, 1976: 62-63). Kâ'be'de harem sınırları içinde Hz. İbrahim'in makamı vardır. Hacılar bunun arkasında iki rekâtlık tavaf namazını kılarlar. Bir başka 'makam-ı İbrahim' de Urfa'da mevcuttur. Ahd-i Atik'e göre İbrahim peygamber vefat ettiğinde, eşi Sâray'ın defnedildiği mağaraya gömülüyor. Müslümanlar ise aynı peygamberin mezarının Urfa'da bulunduğunu anlatıyorlar (Çığ, 2019: 127).

Sümer yazılı belgelerinde Hz. İbrahim, hayatı ve ailesi hakkında efsaneleşmiş anlatımların varlığı Muazzez İlmiye Çığ, W. F. Albright'in *Von der Steinzeit zum Christentum* adlı kitabını (1969: 71) kaynak göstererek ifade etmiştir. Kuzey Suriye'de, Mezopotamya sınırları içinde, İ.Ö. 1500 yıllarında önemli ticaret merkezi olan Ugarit'te (yeni adı Rasşamra) bulunan, Batı Sami diliyle, daha ileri seviyedeki çivi yazısıyla kil tabletlerde İbrahim peygamberin yaşadığı zamandan çok sonraya ait, Hz. İbrahim, atalarının adları, yer adları, ailesi, inançları hakkında pek çok açıklamalar elde edilmiştir. Bir

² -?- , Risâle-i Mu'cizâtü'l-Enbiyâ, 06 Mil A.3462-2, yk. 46b-73b, ist.t. 1254/1838, nesih, müst. Mustafa Rüşdi El-Kütahî, Arapça.

kısım bilim adamları tabletlerde anlatılan şahıslar ve bunlara bağlı olayların 1500 yıl önce cereyan ettiğini, ağızdan ağıza anlatılırken bunlara yeni olaylar, yeni efsaneler eklendiğini, bu inanç izlerinin Tevrat'ta da zikredildiğini ve adı geçen kitaptaki bilgilerin çoğunun Sümer efsanelerine dayandığını iddia ediyorlar (Çığ, 2019: 23, 24, 25).

Dinler tarihinden biliyoruz ki dinî inançlar, halkın ve ruhban sınıfların etkisi ile zamanla yozlaşır, mecrasından çıkıp âdeta yeni ve asılsız veya aslıyla örtüşmeyen inançlar ortaya çıkar. İbrahim peygamberden sonra da yozlaşma olmuş, Yahudiler Hz. İbrahim'i Yahudi, Hıristiyanlar da onu Hıristiyan kabul etmiş, bu konuda aralarında tartışmışlardır. Kur'ân bu hususa işaretle şu cevapları verir: '65. Ey kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz? Oysa Tevrat da, İncil de ondan sonra indirilmiştir. Siz hiç düşünmüyor musunuz? 66. İşte siz böyle kimselersiniz! Diyelim ki biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız. Ya hiç bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışıyorsunuz? Allah bilir, siz bilmezsiniz. 67. İbrahim, ne Yahudi idi, ne de Hıristiyan. Fakat o, hanif (Allah'ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir Müslümandı. Allah'a ortak koşanlardan değildi.' (Âl-i İmrân, 65, 66, 67/3). Yukarıdaki ifadelere dayanarak diyebiliriz ki Müsevîler ve Hıristiyanlar da peygamberlerinden aldıkları bilgileri deforme ettikleri, değiştirdikleri için bu toplumlara yeni peygamberler gelmiştir. Çivi yazılı tabletler de bize bu aslından uzaklaşmış inançları anlatırken bir yandan da İbrahim peygamberin gerçekten var olduğunu, yaşadığını ifade ederek Kur'ân'ı tasdik etmiş olur.

MÖ II'inci Bin yılın başında yaşadığı tahmin edilen (Esin,1972: 6) İbrahim peygamber bugün de Türkler arasında büyük peygamberlerden addedilir. O, cömertlik simgesidir. Birinin sofrasından kalkan konuk 'Allah, Halil İbrahim bereketi versin' diye dua eder, onun adını yaşatır.

Dâstân-ı İbrâhîm Aleyhisselâm/Halil-nâme: Bir kısım Müslüman şair ve yazarların tarih ve edebiyatla ilgili eserlerinde, Hz. İbrahim'in hayatının âyet veya hadisle

bildirilmeyen, karanlık kalan kısmı hayal ürünleri ile İslâm öncesi inanç mensuplarının muharref veya destansı eserlerinde zikredilen kıssalarla doldurularak anlatılmıştır. Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'i tema/konu edinen metinlerin neredeyse tümünde bu vasıfları görmek mümkündür. Eski Türk edebiyatında Hz. İbrahim'in hayatını anlatan edebî eserlerin en hacimlisi, en ayrıntılısı, en sanatlısı Abdülvâsi³'in *Halil-nâme*'sidir. Şair, eserinde adının Abdülvâsi³ olduğunu beş yerde zikretmektedir. Bazı beyitlerde de (üç beyitte) Kâdî, Kâdîoğlu lakabını da kullanmıştır. Hüseyin Hüsameddin (Yaşar)'in *Amasya Tarihi*'nde (Hüsameddin, XII: 105) bahsettiği Abdülvâsi³'in³, *Halil-nâme* şairi olması kuvvetle muhtemeldir. Şair medrese tahsili görmüş, muhtemelen kadılık yapmıştır. Sultan I. Mehmed'den ve onun vezirlerinden Bayezid Paşa (ö. 824/1421)'dan (Uzunçarşılı, 1994: 554) himaye ve yardım görmüştür. Paşa'nın isteği üzerine *Halil-nâme* ile *Mi'râc-nâme*'sini⁴ yazmıştır. Bu eserler iki defa yazılıp sultana ve veziri olan Bayezid Paşa'ya sunulmuştur. Gerek *Halil-nâme* ve gerekse *Mi'râc-nâme* motifler bakımından çok zengindir. *Halil-nâme* mesnevisi içinde farklı nazım şekilleri de kullanarak Türk tahkiye üslûbu geleneği yaşatılmıştır. Abdülvâsi³, sağlam dili, mükemmel kompozisyonu, psikolojik tahlil ve tasvirleri ile de başarılıdır.

1.2. İbrahim ve İsmail Peygamberler

Klâsik ve halk edebiyatımız arasında kalan, hem klâsik edebiyatın hem halk edebiyatının vasıflarını taşıyan, kütüphanecilerce '*mevlid hikâyeleri*', Âmil Çelebioğlu tarafından '*halk tipi mesnevîler*', tarafımızdan '*basit plânlı*

³ Bu bilgi *Amasya Tarihi*'nin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan elyazması nüshasında vardır; matbu nüshasında yoktur.

⁴ Abdülvâsi³'in *Mi'râc-nâme*'sinin biz ayrı bir eser olduğu kanaatindeyiz. Bu hususu doktora tezimizde de belirtmiş, *Mi'râc-nâme*'nin metnini yayımlamıştık (1980: 191, 378-449). Bizden önce Vasfi Mahir Kocatürk (1964: 205), Âmil Çelebioğlu (1976: 123-124), Harun Tolasa (1982:5) aynı kanaati belirtmişlerdi. Günay Kut, Abdülvâsi³ ile ilgili ilk *makalesinde Mi'râc-nâme*'yi ayrı bir eser saymamış (1969: 216), daha sonra yazdığı bir ansiklopedi maddesinde 'ayrı bir eser olarak değerlendirilebileceği' kanaatini dile getirmiştir (1988: 283). Biz bu makalemizde Abdülvâsi³'in sadece İbrahim peygamber ile ilgili olan eserini söz konusu ettik. *Mi'râc-nâme*'si ayrı bir çalışma olarak değerlendirilebilir.

mesnevîler' diye adlandırılan ürünler arasında Hz. İbrahim ve oğlu İsmail hakkında da eserler bulunmaktadır. Kırşehirli Ali'nin *Dâstân-ı Hazret-i İbrâhîm*'ini (06 Mil A.1583, yk.14^b-19^a, 114 beyit, istinsah tarihi 1194/1780); bu türe örnek verebiliriz.⁵

İbrahim ve İsmail Destanı: Bu tür eserlerde ne sadece İbrahim peygamber, ne de sadece oğlu İsmail anlatılır. Neredeyse ikisi de hikâyenin asıl kahramanı olarak ön plânda tutulur. İbrahim ve İsmail destanları, aslında *Dâstân-ı İbrâhîm Aleyhisselâm* edebî türünün bir alt sınıfıdır. Burada İbrahim peygamberin hayatının birkaç bölümü daha geniş çapta ve daha ayrıntılı olarak anlatılır. Bu tür eserlerde İbrahim aleyhisselâma, nikâhlı ve çocuğu olmayan eşi Sâra (veya Sâray)'ın⁶ Hacer'i cârîye olarak hediye etmesi, Hacer'in İsmail'i doğurması, iki hanım arasındaki kıskançlık, İbrahim peygamber tarafından Hacer ile oğlunun uzak bir ülkede ıssız bir çöle bırakması, Zenzem suyunun bulunması, Cürhüm kabilesinin Hacer ve oğlunun bulunduğu yere yerleşmeleri, Allah'ın İbrahim'i oğlunu kurban etmekle sınaması, gökten kurbanlık koç inmesi, Kâ'be'nin inşası vb. olaylar hikâye edilir. Çoğu duygu yüklü olan bu olaylar Türk halkını da etkilemiş, hem edebiyat hem resim sanatçılarının ilham kaynağı olmuştur. Bazı dinî-didaktik mesnevîlerde bu hikâyeye yer verilmiştir. Meselâ, Hatiboğlu (ö.838/1435'ten sonra)'nun *Letâif-nâme*'sinde böyle bir bölüm mevcuttur (Özkan, 1995: 220). Türün bilinen ilk örneği Bakırganî Hakîm Süleyman Ata tarafından hece vezni ve dörtlükler hâlinde yazılmıştır.⁷

⁵ Henüz üzerinde çalışma imkânı bulamadığımız, aynı veya yakın adı taşıyan, -biri hariç-, müelliflerini tespit etmediğimiz ve aynı türden olan eserlerin bir kısmının künyelerini şöyle sıralayabiliriz: *Dâstân-ı İbrâhîm*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Yeni Yazmalar Bl., nr. 520-2, yk.50^a-54^b; *Dâstân-ı İbrâhîm Aleyhi ş-selâm*, 06 Mil A.3881, yk.85^a-59^a, 110 beyit; *Dâstân-ı İbrâhîm*, 06 Mil A.3906, yk.57^b-62^b; *Hikâye-i İbrâhîm*, 06 Mil A.4630, yk.8^a-16^b; *Dâstân-ı Halîl İbrâhîm*, 06 Mil A.3803-2, yk.14^a-21^a; *Dâstân-ı İbrâhîm Aleyhi ş-selâm*, 06 Mil A.3881-10, yk.85^a-89^a; *Dâstân-ı İbrâhîm Aleyhi ş-selâm*, 06 Mil A.3482-2, yk.7b-53b; *Abdüvâsi*, *Kıssa-i Halîlullâh*, 06 Mil A.2887-7, yk.107^b-154^a.

⁶ Sâre'nin adının, Kitâb-ı Mukaddes'in Tekvin bölümünde, Tanrı'nın emri olarak önce Saray, sonra (prenses anlamında) Sara olduğu yazılıdır (Kitâb-ı Mukaddes: 14).

⁷ Süleyman Bakırganî, *Bakırgan Kitobı, Şe'rler va Doston*, Taşkent "Yazuvçı" haz. *İbrohim Hakkul*, 1991, s.35-41, 36 dörtlük; Kul Süleyman Bakırganî, *Kıssa-i İsmâil*, Türkmenistan Elyazmaları Enstitüsü Ktp.nde 4 nüsha vardır: nr. 16, yk. 111b-116b; nr. 559; nr. 1638, yk.

Aksaraylı İsmail veya İsa'nın *Dâstân-ı İsmâîl*'i türün ilk güzel örneklerindendir (06 Mil A.2881, bk. 62a-65b, 90 beyit). Bu türde oldukça çok sayıda eser vücuda getirilmiştir.⁸ Kâ'be'den ve Mekke tarihinden bahseden manzum veya mensur eserlerde de belli ölçülerde Hz. İbrahim ve Hz. İsmail hakkında bilgi verilmiştir (Şimşek, 1987: 78-79)

1.3 İbrahim ibni Muhammed (a.s.)

İslâm dini ve o dinin peygamberi hakkında yazılan eserlerde Hz. Muhammed (s.a.v.)'in çocuklarından da bahsedilir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ilk eşi Hz. Hatice'den, adları Kâsım, Tayyib, Tâhir ve Abdullâh olan, bebekken ölen dört erkek çocuğu olmuştur (Miras, 1982: 431-432). Hicretin sekizinci yılında Zilhicce ayında Mısırlı eşi Mâriye'den İbrahim adlı oğlu doğar (Miras, 1982: 431). Bu çocuk doğduğunda Hz. Muhammed çok sevinir, sık sık bebeğin sütannesini olan Ümm-i Bürde'nin evine gidip oğlunu sever. Vedâ haccından Medine'ye döndüğü günlerde İbrahim'in sağlığı bozulur. *Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*'nde yer

62a-69a;nr. 6679, bk. 10b-14a. Serpil Yazıcı Şahin, matbu *Bakırgan Kitabı* (Kazan 1884) ile Kazan Devlet Üniversitesi Ktp.nde bulunan T 1717 numaralı *Bakırgan Kitabı*'ndaki Kısası Hazret-i İsmail metinlerini karşılaştırarak yayımlamıştır (Şahin, 2016: 196-206).

⁸ Aksaraylı 'İsâ, *Dâstân-ı İsmâîl*, Süleymaniye Ktp., Laleli Bl., nr. 3756-5, bk. 64^a-75^b, 122 beyit.); Aksaraylı 'İsâ, *Dâstân-ı İsmâîl*, 06 Mil A.3881, bk.62a-65b, 90 beyit; -?-, *Dâstân-ı İsmâîl*, Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'i Kurban Etmesi, 06 Mil A.1583, bk. 8b-12b, 95 beyit, istinsah tarihi 1194/????, harekeli nesih; -?-, *Hikâye-i İsmâîl*, 06 Mil 4630, bk.1b-8a., 205 beyit; -?-, *Hikâye-i İsmâîl*, 06 Mil, Adnan Ötügen Yzm., nr.1637, bk. 25-36; -?-, *İsmâîl Hikâyeti Budur*, 06 Mil A.2720, bk.77a-82a?, 136 beyit, harekesiz nesih; -?-, *Dasitan-ı Halilullâh ve İsmâîl Nebî*, 06 Mil A.3211 içinde, istinsah tarihi 1238/1822-23, Molla Osman hattı; -?-, *İsmâîl Aliyhisselâmın Kurbân Edilmesi*, 06 Mil A.2664-5, bk 130^b-197^a; -?-, *Dâstân-ı Halil İbrâhîm*, 06 Mil A.3803-2, bk.14^a-21^a; -?-, *Dâstân-ı İbrâhîm* Aleyhisselâm, 06 Mil A.3881-10, bk.85^a-89^b; -?-, *Dâstân-ı İbrâhîm* Aleyhisselâm, 06 Mil A.3482-2, bk.7^b-53^b; -?-, *Dâstân-ı İsmâîl*, Vasfî Mahir Kocatürk özel kitaplığı, (*Türk Edebiyatı Tarihi*, s.151'de zikrediliyor); -?-, *Hikâye-i İsmâîl*, 06 Mil A.4630, bk. 1^b-8^a; -?-, *Dâstân-ı İbrâhîm ve İsmâîl*, 06 Mil (BES) Cönk 4914; -?-, *Hiz. İbrâhîm ve Hz. İsmâîl Destânı*, Abdülkadir Çolak özel kitaplığı (Malatya), 131 beyit, istinsah tarihi1262/1845-46, müstensihisi Molla Hüseyin bin Yusuf ; Perveri, *Hiz. İsmâîl'in Kurbân Edilmesi Hakkında Destân*, 06 Mil *Cönk 156*, bk.21-23 ve 06 Mil *Cönk 4914*, bk. 32b-35b; Perveri, *İbrâhîm ve İsmâîl Destânı*, , 06 Mil FB 42, bk 13^b-16^b, 37 kıta; -?-, *Hiz.İbrâhîm ve İsmâîl Destânı*, 22 kıta, 06 Mil *Cönk 5*, bk.20^b-22^a; Perveri, *Hiz. İsmâîl Aleyhisselâmın Kurbân Edilmesi Destânı*, 30 kıta, 06 Mil *Cönk 131*, 21^a-23^b; Perveri, *Hiz. İbrahim ve İsmail Destanı*, 06 Mil *Cönk 22*, bk 117-119. (Perveri?), *Hiz. İsmâîl Hakkında*, 06 Mil *Cönk 131*, bk.32^b-33^b; -?-, *Kısası İsmâîl ve İbrâhîm Aleyhisselâm* (matbu), [*Mevlid-i Şerif*], Matbaa-i Osmâniyye, İstanbul 1311/1893-94, s. 34-37; vd.

alan, Enes İbni Malik tarafından rivayet edilen 646 numaralı hadiste, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, oğlu İbrahim'in sütannesi olan Ümm-i Bürde'nin evine gidip oğlunu kucağına alıp öpüp kokladığı, sonra bir kere daha aynı eve gittiğinde oğlunun can çekişir vaziyette olduğunu ve öldüğünü, Resûlullâh'ın çok üzülüp gözyaşı döktüğünü; o anda yanında bulunan İbn-i Avf'ın '*Ey Allah'ın elçisi! Bir musibet karşısında halk sabretmeyebilir, sen de mi (ağlıyor) sabredemiyorsun?*' demesi üzerine, Peygamber'in '*Ey İb-i Avf! Bu hâl babanın oğluna karşı beslediği rikkat ve şefkattir.*' dediğini, biraz daha ağladıktan sonra, 'Göz ağlar, kalp hüznolenir. Biz hüznümüzü Allah'ın razı olmayacağı sözden başka kelimelerle ifade ederiz. Ey İbrahim! Biz senin ayrılığından dolayı pek çok mahzun ve mükedderiz' buyurduğunu bildirir (Miras, 1982: 430-431).

Bu ölüm olayı Peygamber'i çok üzer. O gün bir de güneş tutulur. Halk, 'İbrahim'in vefatı sebebiyle güneş tutuldu' diye yorum yapınca, Hz. Muhammed (s.a.v.), '*Güneş ile Ay Allah'ın birlik ve ululuğunu gösteren birer alâmettir; onlar hiç kimsenin yaşayışı veya ölümü sebebiyle tutulmazlar.*' diyerek halkı uyarır.

İbrahim'in cenaze namazı babası tarafından kıldırılır. Medine'de bugünkü adı 'Cennetü'l-Bâkî' olan kabristanda toprağa verilir. Baba, mezarı elleriyle düzeltir, toprağına su serper ve baş tarafına bir işaret taşı koyar (Miras, 1982: 432-433).

İşte bu İbrahim'in kısa hayatını, vefatını ve babasının üzüntüsünü tema edinen basit plânlı mesneviler de yazılmıştır. Aksaraylı / Kırşehirli / Kayserili 'İsâ veya 'Alî mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınan *Vefât-ı İbrâhîm bin Muhammed* adlı mesnevî (Kocatürk, 1964: 150) bu türün çok okunan ve yaygın olarak çoğaltılan eserlerdendir.⁹ Bu konuda Hanife Koncu'nun

⁹ *Vefât-ı İbrâhîm bin Muhammed*'in bazı elyazması nüshaları: Aksaraylı, Kırşehirli, Kayserili 'İsâ / 'Alî, [*Vefât-ı İbrâhîm bin Muhammed 'Aleyhi 's-selâm*], 06 Mil A. 4654-2, yk. 21^a-24^b, İstinsah tarihi 11 Zilhicce 1187/23 Şubat 1774, beyit sayısı:114, Molla Muhammed İbni Musa hattı, surh cetvel içinde çirkin nesih ile yazılmış; *Dâstân-ı 'İsmâ'il*, 06 Mil A.3881, yk.62^a-65^b, 90 beyit; *Resûl Hazretinüñ oğl İbrâhîm Vefâtuñ Beyânı İder*, 06 Mil A.2664-6, yk. 197^b-206^a, İstinsah tarihi: 12 Rebîü'l-âhr 1064/02 Mart 1654 ; *İbrâhîm Destânı*,06 Mil A 2278, yk.38^b-42^a, istinsah tarihi 1142/1729, beyit sayısı 121, okunaklı ince nesihle yazılmış;

önemli bir makalesi vardır (2001: 125-158). İbrahim ibn Muhammed'in vefatı hakkında Hâlis ve Ubeydî adlı Ahmed Yesevî ekolüne mensup şairlerin Çağatay Türkçesi ile yazılmış manzum eserleri (mesnevileri) de vardır (Koncu, 2001: 128).

1.4 İbrahim Edhem

İbrahim Edhem bir tarihî şahsiyettir. Onun hayatı mutasavvıflar tarafından efsaneleştirilmiş, sonra da edebiyatın konusu olmuştur. Belh şehrinde doğduğu, Arap asıllı olduğu, gâibden sesler duyarak zühd yoluna girdiği, Hızır'la buluşup ondan 'ism-i a'zâm' duasını öğrendiği; Irak, Şam, Hicaz ve Anadolu'da seyahatler yaptığı, bu seyahatler esnasında Eslem bin Yezîd, Süfyân-ı Sevrî, Fudayl bin İyaz, Ebû Hanife gibi pek çok mutasavvıf ve din bilginleriyle sohbet imkânı bulduğu ifade edilir. Zâhidlik ve sûfilîğin yanı sıra hadis de derleyip rivayet ettiği, geçimini elinin emeği ile sağladığı, Mekke'de iken evlendiği, Bizanslılarla yapılan bir deniz savaşında şehit olduğu anlatılır. Doğum tarihi gibi vefat tarihi de tam olarak bilinmez. Daha yaşarken meşhur olmuş, inzivadan kaçıp halkla beraber yaşaması ve cömertliği sebebiyle diğer sûfilerden ayrılmış, üstün tutulmuştur (Öngören, 2000: 295-296).

İbrâhîm Edhem Destânı: İbrahim Edhem hikâyesi Anadolu sahası Türk edebiyatında, Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ*'sının tesiriyle, XIV. yüzyılda işlendiği söylenir (Kocatürk, 1964: 162). Eski Türk edebiyatı ürünleri arasında Na'tî (Defterdar

Vefât-ı İbrâhîm İbni Resûlullâh. 06 Mil *Cönk* nr. 153-2, 110 beyit, harekesiz çirkin nesih, istinsah tarihi 1263/1846-47, müstensihî: Celallî (veya Celâlî) Molla Osman; [noksan bir nüsha] 06 Mil. A. 3825-2 (veya 3), yk. 42^a-44^b tamir görmüş eski bir yazma, beyit sayısı 56 beyit; *Vefât-ı İbrâhîm İbni Resûlullâh*, 06 Mil *Cönk* nr. 153-2, 110 beyit, Harekesiz çirkin nesih, istinsah tarihi 1263/1846-47, Müstensihî Celallî (veya Celâlî) Molla Osman; **İbrâhîm Destânı**, 06 Mil A 2278, yk.38^b-42^a, istinsah tarihi 1142/1729-3, okunaklı ince nasih ile, 121 beyit; *Dâstân-ı Hazret-i İbrâhîm Aleyhi 's-selâm*, 06 Mil A.1583, yk. 14^b-19^a, Göynük Belediye Başkanı M. Hilmi Bayındırın hediyesidir, yeni filigranlı kalın kâğıt, istinsah tarihi yok, nesih yazı ile, mısra araları surh noktalı, 113 beyit; *Hâzâ Dâstân-ı İbrâhîm bin Muhammed a.s.*, 06 Mil A 2720, yk.40^b-44^b, 110 beyit, Sirâcü'l Kulûb adlı kitaptan faydalanılmış, mahlas yok; *Dâstân-ı Hazret-i İbrâhîm*, 06 Mil A. 3906, yk.57^b-62^b, 114 beyit, mahlas yok; *Dâstân-ı İbrâhîm*, Topkapı Sarayı Ktp., Yeni Yazmalar Bl., nr.520/3, yk.50a-54b, mahlas yok; *Dâstân-ı İbrâhîm bin Muhammed*, 06 Mil A. 3809, yk.49^a-53^b, 103 beyit, istinsah tarihi yok; *Dâstân-ı İbrâhîm*, 06 Mil A. 2139, yk.49^b-58^a, istinsah tarihi 1186/1772, mahlas yok, 110 beyit, surh cetvel içinde harekeli nesih, müstensihî Hamza bin Veliyyüddin vd.

Hüseyin Paşazade Mustafa Bey, 1131/1719)'nin *Manzûme-i Edhem-nâme* adlı bir mesnevîsi görülür.¹⁰ Bazı öğretici mesnevîlerin içinde bir bölüm olarak anlatıldığı gibi (Özkan, 1995: 220) müstakil eser olarak da telif edilmiştir. Müstakil İbrahim Edhem destanının pek çok elyazması nüshaları vardır.¹¹ Ancak bunlar zaman içinde değişikliğe uğratılmıştır. Matbu nüshaları¹² da olan bu eser üzerinde bilimsel çalışmalar ve yayınlar yapılmıştır.¹³

Dâstân-ı İbrâhîm Edhem basit plânlı mesnevîlerdendir. Sadece mesnevî nazım şekli ve beyitlerle yazılmamıştır. İçinde hece vezni ve dörtlüklerle yazılmış iki manzume de vardır. Elyazması nüshalarının beyit sayısı 280 civarındadır. Hikâye kahramanının tarihî şahsiyetinden çok destanî ve tasavvufî şahsiyeti anlatılmıştır. Bu eser üzerine Nurcan Güder (Öznel) bir yüksek lisans tezi yazmıştır (Kartal, 2018: 102-103). Çetin Derdiyok aynı mesnevînin Adana İl Halk Kütüphanesinde bulunan nüshasını bir makale ile tanıtmıştır (Derdiyok, 1997: 141-154).

¹⁰ Na'fî (Defterdar Hüseyin Paşazade Mustafa Bey, 1131/1719)'nin *Manzûme-i Edhem-nâme*, 06 Mil A.2152, 41 yk., Girit'te istinsah edilmiş.

¹¹ -?, *Hikâye-i İbrâhîm Edhem*, 06 Mil A.3803-4, yk.28b vd.; -?, *İbrâhîm Edhem Destânı*, 06 Mil A.2069-2, yk.32b-42b, ve 06 Mil A 2069, yk. 1^a-15^b, nazma çeken: Mustafa ibni Halil; -?, *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem*, 06 Mil A.4309-2, yk. 144^a-157^b; -?, *Hikâye-i İbrâhîm Edhem*, 06 Mil A. 4630, ist t 1246; -?, *Hikâye-i İbrâhîm Edhem*, 06 Mil A. 2607, 12 yk.; -?, *Hikâye-i İbrâhîm Edhem*, 06 Mil A.3803-4, yk 28b-36b. -?, *Kıssa-i İbrâhîm Edhem Kasidesi*, 06 Mil *Cönk 130*, yk. 13b-24; -?, *İbrâhîm Edhem Destânı*, 281 beyit, istinsah tarihi 1262, müstensihî Molla Hüseyin bin Yusuf Efendi; *Menâkıb-ı İbrâhîm Edhem*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'îye, nr. 1132; *Menâkıb-ı İbrâhîm b. Edhem*, Süleymaniye Ktp., Esad Ef., nr. 4696; *Kıssa-i İbrâhîm b. Edhem ve İnâbetuhû Rabbühü*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 6286, vr. 37^a-41^b; *Hikâyet-i İbrâhîm Edhem*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Yeni Eserler/ Yazmalar Bl. Nr. 2649 içinde; -?, *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Ktp., M. Cevdet Bl., Nr. K.166 -?, *İbrâhîm Edhem Destânı*, Abdülkadir Çolak özel kitaplığı (Malatya), 281 beyit, ist.t. 1262, müst. Molla Hüseyin bin Yûsuf Efendi; vd.

¹² *Dâstân-ı İbrâhîm Edhem, Hazret-i Ali Kerremallâhu vecheh Hazretlerinin Mahdûm-ı Mükerrerleri Muhammed Hanefî Hazretlerinin Hikâyesidir*; İstanbul 1307, kenarda, s. 2-13.

¹³ Âmil Çelebioğlu, "Dâstân-ı İbrâhîm Edhem", *Sultan II. Murad Devri Mesnevîleri*, Doç. Tezi, Erzurum 1982, s. 99-100; -?, *İbrâhîm Edhem Kıssası* (Afganistan Özbek Türkçesi ile), [Kıyamuddin Raî, *Afganistan Özbek Şivesi İle İbrâhîm-i Edhem Kıssası Üzerine Dil İncelemesi*, İÜ, TDEB, Dr. Tezi, İstanbul 1976.]; *Nurcan Öznel Güder, Dâstân-ı İbrâhîm Edhem*, YLT, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992; İ. Çetin Derdiyok, Adana İl Halk Kütüphanesi'nde Bulunan Bir Hikâye-i İbrâhîm Edhem Nüshası, *Türkoloji Araştırmaları* 1997, Adana 1997, s. 125-139; Himmet Biray – Mehmet Sarı, *İbrâhîm Bin Edhem Kıssası*, Afyon 1995; Nurcan Öznel Güdek, *İbrâhîm Edhem Destanı*, Eğitim Yayınevi, Konya 2011; Russell Jones, "İbrâhîm Ibn Adham", *Studies in Islam*, V/1, New Delhi 1968, s. 7-20; a.m.f., "İbrâhîm b. Adham", EF, 985-986.

Bu türde, hikâye kahramanı İbrahim, bir sultan olarak takdim edilir. Rüyasında, damında dolaşan biri olduğunu görür. Ona, niçin damda gezindiğini sorunca, adam, sarayın deve çobanı olduğunu, kaybolan devesini aradığını söyler. Sultan İbrahim Edhem bu cevaba kızar ve damda deve ne gezer diye çıkarır. Deveci de ona, nasıl damda deve olmazsa, servet ve değerli eşya içinde Tanrı'yı bulamazsın der. İbrahim uyanır. Rüyanın tesirinden birkaç gün kurtulamaz. Sonra Hızır görünerek, sarayın kime ait olduğunu sorar. İbrahim dedelerinin adını sayarak malikleri belirtir. Bu soru ile Hızır'ın gayesi, mal sahipliğinin gelip geçiciliğini, insanın ölümlü olduğunu hatırlatmaktır. İbrahim Edhem ertesini gün avda iken gördüğü bir geyiği izlemeye başlar. Geyik dile gelip İbrahim'e "*Tanrı seni bu iş için mi yarattı? Aç mı kaldın?*" dedikten sonra sözü Tanrı'ya yöneltip "*Allah'ım beni bu zalimden kurtar!*" diye feryat eder, kayıplara karışır. İbrahim şimdi daha beter şaşkın olur, yere düşer. Atı sarayına döner. İbrahim, akli başına gelince yaşama tarzını değiştirmeye karar verir, bir çobanla elbiselerini değiştirir. Sarayına gitmez, izini kaybettirir. Sarayını terk ettiği yıl bir yaşında olan oğlu bir süre sonra padişah ilan edilir; babasının, sarayından kendi iradesiyle ayrıldığını öğrenir. On sekiz yaşına geldiğinde, bir kimse, onu Mekke pazarında odun satarken gördüğünü söyler. Genç sultan atlanıp maiyeti ile Mekke'ye gelir. Babasını dağda odun keserken bulur. İbrahim yaşlanmıştır. Beli iki büklümdür. Ayağında ayakkabı yoktur. Sırtındaki giysisi paramparçadır. Çocuk babasını pazara kadar uzaktan izler. Odunlarını satan İbrahim parasını ihtiyaç sahiplerine dağıtır. Oğlu, kendisini tanımayan babasının yanına gelir, elini öper. İbrahim, oğlunu hatırlayıp acı ve özlem duyar. Allah sevgisinin hiçbir sevgiden aşağı olmaması gerektiğini hatırlayıp, Allah'tan ya kendi veya bu gencin canını almasını ister. Oğlu ölür, yere yığılıp kalır. Hikâye bu olayla son bulur (Çelebioğlu, 1976: 98-100). Bu motif, aşağıdaki eserde de karşımıza çıkacaktır.

1.5 Hoca Ahmed Yesevî oğlu İbrahim

Hoca Ahmed Yesevî oğlu İbrahim Destanı: Türklerin büyük düşünürü, eğitimcisi ve şairi olan Ahmed Yesevî, XII. yüzyılda Sayram'da yaşayan İbrahim Ata'nın oğludur. Sayram şehrinin ileri gelenlerinden olan bu ailenin soyu, birbiriyle çelişen iddialarla dolu birtakım şecereler aracı ile Hz. Ali'ye dayandırılır. Ahmet Yesevî küçük yaşta anne ve babasını kaybeder. Ablası Gevher Şehnaz ve ağabeyi Sadır Şeyh ile dayılarının bulunduğu (eski adı Yassı veya Yesi olan) Türkistan şehrine göçerler. Burada Arıstan Bab ile tanışıp tasavvuf terbiyesi alır. Sonra Buhara medreselerinden birinde Hoca Yusuf Hemedanî ile diğer bilim adamlarından dersler alır. Türkistan'a döndüğünde adı Gülsim (Dastanov, 2002: 25) veya Aysa-i Hoştâcî (Müminov, 1996: 25) olan hanımla evlenir. İbrahim bu evlilikten doğmuştur. Bir rivayete göre Yesevî, oğlunu ve çok güzel olan atını ziyadesiyle sever. Yaratılışı aşk ile açıklayan tasavvufa göre Tanrı en çok kendisinin sevilmesini ister. Ahmed Yesevî de, oğul sevginin, Tanrı sevgisini aşacağı endişesi ile "Kim oğlumun ölüm haberini getirirse ona atımı vereceğim" der. İbrahim, bu ata tamah eden biri tarafından öldürülür (Hazînî, 1002/1593: 53b). Başka bir rivayete göre de bu çocuk avcılıktan hoşlanmaktadır. Bir gün avlanırken oku su sapağına vurup suyun akış yönünü değiştirir ve akrabalarının tarlası su altında kalır. Tarla sahipleri bu manzarayı görünce İbrahim'i başını keserek öldürürler. Kafasını babasına yollarlar. İbrahim, öldürüldüğü yere gömülür (Mirholdoroglı, 1992: 36). İbrahim'i yakından tanıdığı şüphesiz olan Hakîm Ata, bu konudaki düşünce ve tespitlerini *Bakırgan Kitabı*'nda bulunan bir hikmetinde ifade etmiştir. Bu olay Kazak ve Özbek edebiyatında, folklorunda ele alınmış ve işlenmiştir. Destanın metni Türkiye Türkçesine aktarımı ile neşredilmiştir (Kaya, 1998: 97-102). Bu metin, Mısır'daki bir hikmetler mecmuasında da bulunmaktadır (Tulum, 2003: 508-512).

İbrahim'in öldürülmesi hadisesi başta Hâkîm Ata olmak üzere Hazînî'nin *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr*'ında

(1002/1593: 53b-54b), Orınbay Dastanov'un *Aziret Sultan* (1993), Mirahmad Mirholdoroglı'nın *Şacara-i Saodet, Keromatları, Hikmatları*'nda (1992: 13-14), Şaydarbek Aşimulı'nın *Sır Gulamaları*'nda (2000: 27), Aşirbek Müminov'un *Yasavî Taglımı*'nda farklı ölçüler ve rivayetler hâlinde yer almıştır.¹⁴

II. Halil-Nâme Müellifi Abdülvâsi' [Çelebi] ve Edebiyat Tarihimiz İçindeki Yeri, Önemi

Abdülvâsi' [Çelebi]: Mesnevî şairlerimizdendir. Eserlerinde hem Abdülvâsi', hem Kādî, Kādîoğlu ad veya mahlâslarını kullanmaktadır. Hüseyin Hüsameddin'in *Amasya Tarihi*'nde bildirilen Abdülvâsi' adlı zatın XV. yüzyıl mesnevi şairlerinden Abdülvâsi' olması muhtemeldir. XIV'üncü asrın ikinci yarısı ile XV'inci asrın ilk yarısında yaşamış olmalıdır. Medrese tahsili görmüş, ataları gibi “kadî” olmuştur. Sıkça kullandığı “Kādî” ve “Kādîoğlu” mahlâsları da bu bilgileri doğrulamaktadır. Yıldırım Bayezid (ö.1403)'in komutanlarından, Sultan I. Mehmed (1413-1421)'in vezirlerinden “kalem ve kılıç sahibi” Bayezid Paşa (ö. 1421)'dan himaye görmüş, onun talebi üzerine, Sultan I. Mehmed için *Halil-nâme* ile *Mi'râc-nâme* adlı eserleri yazmıştır.

Halil-nâme oldukça hacimli ve orijinal bir eser olup Hz. İbrahim'in hayatını anlatır. Şair, kitabın ‘Sebeb-i Nazm-ı Kitâb’ bölümünde, kendisinden, şair Ahmedî'nin tercümeyle başlayıp öldüğünden dolayı bitiremediği *Veys ü Râmîn*'ini tamamlanmasının istendiğini, bunu reddettiğini, insanlara daha faydalı olmak için de *Halil-nâme*'yi yazdığını söyler. Kitap, biri sultana, diğeri de vezir Bayezid Bey'e olmak üzere iki defa yazılmış, ilâveler ve değişiklikler yapılmıştır. İçinde Osmanlı tarihi için önemli bilgiler ihtiva eden, Çelebi Mehmed ile kardeşi Musa'nın savaşını anlatan 193 beyitlik bir bölüm, yer

¹⁴ Ahmed Yesevî oğlu İbrahim hakkındaki bilgiler *Geçmişten Geleceğe, Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*'nda yer alan “Ahmed Yesevî'nin Oğlu İbrahim'in Öldürülmesi ve Bu Konuda Hakîm Atanın Yazdığı Şiir” başlıklı bildirimizden özetlenmiştir (2016: 853-866).

kabuğunu oluşturan ‘yedi iklim’ gibi asıl konu ile ilgisi zayıf olan bölümler de vardır. *Mi‘râc-nâme*, motifleri bakımından zengindir, edebî değere sahiptir. Anadolu sahasında yazılan ve türdeşleri içinde telif tarihi bilinen ilk eserdir. 567 beyitten ibarettir. Şair, gerek *Halîl-nâme* ve gerek *Mi‘râc-nâme*’de muteber tefsir ve hadis kitaplarına ve güvenilir rivayetlere dayanmış, mesnevî içinde farklı nazım şekillerine de yer vererek Türk mesnevi geleneğini yaşatmıştır. Eserlerinin dili zengin, kompozisyonları mükemmel, tasvir ve tahlilleri de oldukça başarılıdır. Her iki eser de 1414 yılında yazılmıştır; türünün güzel örneklerindedir.

Halîl-nâme’nin nüshaları, edebiyat tarihimiz içindeki yeri ve önemi

Nüshaları: Bugüne kadar, Afyon (İl Halk Ktp., Gedik Ahmed Pş. Bl., nr. 34), Kahire (Hıdiviyye Kütübhânesi, nr. M.82), İstanbul (Belediye Ktp., Muallim Cevdet Bl., K. 214), Konya (İzzet Koyunoğlu Müzesi ve Ktp., nr. 11826) ve Ankara (Millî Ktp., Yazma Eserler Bl., nr. A.2887/7) (bunu yeri geldikçe MC-1 olarak zikredeceğiz) olmak üzere *Halil-nâme*’nin beş elyazması nüshası biliniyordu (Kocatürk, 1964: 201; Karahan, 1967: 638; Alpay, 1969: 210-226; Abik, 1997: 145; Abik, 1997: 146). Bu makalemizde biz *Halil-nâme*’nin altıncı nüshasını bilim dünyasının bilgisine sunuyoruz. Bu nüsha İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kütüphanesi Muallim Cevdet Bölümünde K.346 numaraya kayıtlı eserdir. (İhtiyaç hâlinde bu nüshayı MC-2 olarak zikredeceğiz.) Muallim Cevdet kitaplarının kayıtlı olduğu en eski defterde K.346 numaralı eser bir tefsir adı taşımaktadır. Bu sebeple uzun süre bilim dünyasının gözünden kaçmıştır. Günümüzün dijital kataloglarında da K.345’te, K.347’de eser adı vardır; ancak K.346 boştur, bu numara atlanmıştır. Bu sebeple eser hakkında araştırmacılar bilgi sahibi olamamışlardır.

Muallim Cevdet kitapları arasındaki bu ikinci nüshasının özellikle ilk yapıları çok yıpranmıştır. *Halîl-nâme* konusunda yapılan doktora tezi ile karşılaştırıldığında eserin baştan 515 beyit noksan olduğunu görülüyor. Her sayfasında 11 beyit

olduğu düşünülünce, baştan itibaren yaklaşık 44 yaprağın yok olduğu söylenebilir. Sonndan da, *Mi'râc-nâme* hariç tutulursa, 633 beyit veya 29 yaprak noksan olduğu tahmin edilebilir. Kara mürekkeple ve beylikler dönemi neshi ile yazılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm imlâsı izlenmiş, ünlülerin çoğu yazılmamıştır. Bu itibarla en eski nüshalardan biri olduğu iddia edilebilir. İstinsah tarihi ve müstensihi hakkında bir kayıt bulunmamaktadır. Metin, iki sütuna ayrılmış surh cetvel içine yazılmıştır. Bölüm başlıkları Arapça ve Farsçadır; surh iledir.¹⁵ Mevcut eksik nüshanın 1b yüzünde Muallim Cevdet Kütüphanesi mührü bulunmaktadır. Takibe/çoban mevcuttur. Bu izlerden yürüyerek eseri baştan sona kontrol ettiğimizde 12b ve 55b numaralı yapraklardan sonra en az 2 yaprağın kaybolduğunu ifade edebiliriz. Eser, Muallim Cevdet Kütüphanesine Konya'dan gelmiştir.¹⁶

Bugünkü bilgilerimize göre *Halil-nâme*, edebiyat tarihimizde birkaç bakımdan önemlidir. İbrahim peygamberin hayatını ayrıntılı olarak, Kur'ân ve hadisleri kaynak göstererek anlatan yegâne eserdir. Mesnevî nazım şeklinden başka içinde farklı nazım şekilleri ile manzumeler bulundurulmuş 'millî üslup' yaşatılmıştır. Tarihî Türk yemekleri, ziyafet sahneleri v.b. ile de millî kültür unsurları yaşatılmış, Türk folklorunun önemli kaynak eserlerinden biri olmuştur. Şairin, Sultan I. Mehmed ve onun veziri Bayezid Paşa, 'Fetret Devri' hakkında yazdıkları da birinci elden ve 'taze' tarih bilgileri içerir.

¹⁵ Çok yıpranmış, cildi dağılmış olması sebebiyle eseri görmemize izin olmadığı için kağıt ve cildinin vasıfları, cilt, kağıt ebadı, yazı ebadı hakkında bilgi veremiyoruz.

¹⁶ 1980 yılı öncesinde, İstanbul (Büyükşehir) Belediye Atatürk Kütüphanesi henüz Beyazıt semtinde iken, yeni yazı ile düzenlenmiş bir demirbaş defterinde, Muallim Cevdet'in bu elyazması eser hakkında, eseri satın aldığı şahsın ifadesine de dayandırarak, Konya Şems Camii'nin Meram'dan gelen bir sel sebebiyle çamurlu su ile dolduğu, cami içinde bulunan kitapların okunamayacak hâle gelince yol kenarına bıraktıkları, bunları bir şahsın toplayıp İstanbul'a Sahafılar Çarşısı'na getirip satışı sunduğu, Muallim Cevdet'in bunları satın alıp evinde soba kenarında yaprak yaprak kurutup, berber fırçasıyla temizlediği anlatılıyordu. Ancak eser adı bölümünde 'Kısaâs-ı Enbiyâ', eser hakkında bilgiler bölümünde 'İbrahim Aleyhisselâm'ın hayatı anlatılıyor' yazıyordu. Bu çelişkili ifadeler neredeyse 40 yıl kafamızı kurcaladı. Nihayet 2019 yılında, bu makaleyi yazmak için, eserin dijital nüshasını Atatürk Kütüphanesi'nin saygıdeğer çalışanlarının lütfü ile elde ettik. Hafızamızda ve notlarımız arasında kalan bu bilgileri belgelemek ve makalemize eklemek için aynı kütüphaneye (10 Temmuz 2019 tarihinde) gittiğimizde 'Arşivlerinde böyle bir demirbaş defterinin bulunmadığı' ifadeleri ile karşılaştık.

Halil-nâme'nin MC-2 (Muallim Cevdet koleksiyonundaki ikinci nüshası) üzerine bazı tespitler ve değerlendirmeler:

Farklı müellif adları: Yukarıdaki listede 6. sırada yer alan, MC-2 olarak kodladığımız nüshanın 2 ayrı beytinde müellif adı olarak Yûsuf Fakı geçiyor (yk. 23b, 34b). İzzet Koyunoğlu nüshasında da bir yerde Cibilli (veya Cibili) (yk. 11a) adı geçmektedir. A. Deniz Abik, Cibilli kelimesinden hareketle Kahire, Konya ve Ankara nüshalarının 'yanlış ve ortak bir nüshaya dayandığını' düşünmektedir (1997: 142-143). Bu isimlerin müellif / şair adı olmaları ihtimali sıfıra yakındır. Bunu şöyle yorumlayabiliriz: Eski Türk edebiyatı kaynaklarında adına henüz rastlamadığımız Yûsuf Fakı veya Cibilli muhtemelen, halka dinî, destanî veya lirik hikâyeler anlatan bir meddah veya şeyyâd olabilir. Dinleyici üzerinde etkili olmak amacıyla Abdülvâsi'in adı yerine kendi adını zikretmiş olabilir. Mevcut hâliyle hikâyenin önemli ölçüde kısaltılmış olması da bu yoruma hak verebilir. Edebiyat tarihimizde bu yorumu destekleyecek başka tasarruflar da vardır. Meselâ *Ahvâl-i Kıyâmet* adlı mesnevinin bugün için bilinen iki nüshasının birinde Şeyyad İsâ, diğesinde Şeyyad Hamza adı geçmektedir (Akar-2, 1987: 9-12). Müstensih veya meddahlarca, şeyyadlarca müellif adı değiştirme işi bu hikâyenin yazıya geçirildiği XIV'üncü asırda başka eserlerde görüldüğünü Hasibe Mazıoğlu da "İsimler, destanları anlatan kişilerdir." şeklinde ifade etmiştir (Mazıoğlu, 1983: 89).

Bugünkü bilgilerimize göre *Halil-nâme*'nin elyazması nüshalarının bulunduğu kütüphaneler ve kütüphane demirbaş defterlerindeki kayıtları şöyledir:

1) *Dîvân-ı Kadioğlu [Halilnâme]*, Kahire, Dârü'l-Kütüb, Edeb Türkî, M. 82. Nesih yazı ile, harekeli, 136 yk. [Ayhan Gültaş'a göre baştan 226 beyit eksiktir. İstinsah tarihi 857/1453.]

2) *Dâstân-ı İbrâhîm Nebî alehi's-selâm*, Afyon İl Halk Ktp., Gedik Ahmed Paşa Bl., nr. 34, yk. 63a-76a, istinsah tarihi 1054/1644.

3) *Târîh-i Enbiyâ*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet Bölümü, K. 214, yk. 96a-119b, istinsah tarihi: 1011/1602-1603.

4) *Destân-ı İbrâhîm*, Konya Koyunoğlu Müzesi Ktp., nr. 11826, yk. 1b-74b, istinsah tarihi 959/1551-1552.

5) *Kıssa-i Halîlu'llâh*, [Ankara, Millî Ktp.], 06 Mil Yz. A 2887/7, yk. 107b-152a.

6) [*Tefsîr* / sonra:*Kısâs-ı Enbiyâ*], İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet Bölümü, K. 346.

Nüshaların mukayeseli olarak görünmesini temin için elyazması *Halil-nâme*'ler arasındaki önemli farklara şöyle işaret edebiliriz:

Kataloglara, musahhihlere, karilere göre eserin adları:

- 1.Afyon nüshası: *Dâstân-ı İbrâhîm Nebî Aleyhisselâm*;
- 2.İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi *Katalogu'nda* (MC-1): *Târîh-i Enbiyâ*;
- 3.Kahire nüshası: *Dîvân-ı Kađiođlu* ;
- 4.Ankara nüshası: *Hâzâ Kitâbı Halil-nâme Salvatu'llâhi 'Aleyhi ve's-Selâm*;
- 5.Konya nüshası:, *Hâzâ Kitâbı Hazret-i İbrâhîm*;
- 6.İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Ktp., (MC-2): İlk kayıтта *Tefsîr*; [bizim gördüğümüz yeni yazı ile düzenlenmiş defterde: *Kısâs-ı Enbiyâ*.]

Nüshaların istinsah tarihleri:

- 1.Kahire nüshası.....: 857/1453
- 2.Konya nüshası.....: 959/1551-52
- 3.Ankara nüshası.....: 981/ Şubat 1574
- 4.İstanbul MC-1 nüshası: 1011/1602-03
- 5.Afyon nüshası.....: 1054/1644-45
- 6.İstanbul MC-2 nüshası: Yok

Nüshaların Beyit Sayısı:

1. Afyon nüshası.....:3396 (*Mî'râc-nâme* dahil) Sadece *Halil-nâme*: 2748 beyit.
2. İstanbul, MC-1 nüshası: 2961 beyit.

3. Kahire nüshası.....: 3467¹⁷
4. Ankara nüshası.....: 2580+1 yk. (Mi‘râc-nâme yok).
5. Konya nüshası.....: 1800 beyit
6. İstanbul MC-2 nüshası...: 1441 beyit

Bazı nüshalarda beyit sayısı *Mi‘râc-nâme* ayrı eser sayıldığından diğerlerinden az olmuştur. Beyit sayısı bakımından farklılığın sebebi belki de sultana verilen hediye ile vezire verilen hediyenin aynı nitelikte, aynı vasıfta, aynı değerde olmaması gibi bir diplomatik kuralın uygulanmasından oluşmuştur. Ancak, bugünkü verilere göre bu düşüncemizi kanıtlama şansına sahip değiliz.

Sadece MC-2’de bulunan, diğer nüshalarda bulunmayan bir beyit vardır. Farklı beyit ihtiva etme bakımından beş beyit ile Konya İzzet Koyunoğlu nüshası daha zengindir. MC-2’nin kâatibi biraz dikkatsizdir. Ayhan Gültaş’ın doktora tezindeki 2228 numaralı beyit MC-2’de yoktur; bunun yerine 2227 numaralı beyit ikinci defa yazılmıştır (MC-2, 61a).

Bilim dünyasında fazla tanınmayan, İzzet Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesinde bulunan elyazması *Halîl-nâme* nüshasının deri cildi kahverengidir ve çok yıpranmış durumdadır. Kapakların dış yüzlerinde baskı ile oluşturulmuş oval şemseler vardır. Zencirek yerine de baskı yöntemi ile çizgiller çizilmiştir. Ön kapak içinde kurşun kalemle ‘*Dâstân-ı İbrahim (Halîl-nâme), ‘Abdülvâsi’*’ yazılmıştır. Yk.1b’de surhla: ‘*Hazâ Kitâb Hazret-i İbrâhîm*’ başlığı mevcuttur. Yk. 1b, 2a, 2b’deki yazı, üslup farkı olmamakla beraber, ayrıntıları bakımından diğer sayfaları yazan asıl hattattan ayrı bir kâatip tarafından yazılmıştır. Bu mensur bölüm başka bir kitaptan aktarılmıştır. Her sayfada 12 satır vardır. Takibeleri sonradan eklenmiştir. Bu nüsha baş tarafından nokсандır. Gelenekteki giriş manzumeleri (protokol metinleri) olmaksızın, birdenbire aslî hikâyeye başlar. Ayhan Gültaş’ın çalışmasındaki beyit sıra numarasına göre bu eser baştan 769 beyit nokсандır.

¹⁷ Bu hesap Ayhan Gültaş’ın ifadesine göre yapılmıştır; (3693-226=) 3467 beyit (Gültaş, 1985: LXXXVIII).

Kanaatimizce, kitabı tertip eden veya noksan olarak edinen kimse 769. beyte yumuşak geçiş yapılabilme için, XIV-XV. yüzyıllarda telif edilmiş bir mensur siyerden 3 sayfa eklemiştir.

Halil-nâme üzerine yapılan önemli bilim çalışmalarını da şunlardır: Afyon İl Halk Kütüphanesi'ne bağlı Gedik Ahmed Paşa Kitaplığında bulunan nüsha üzerinden bu eserin varlığını ilk defa Vasfi Mahir Kocatürk bilim dünyasına duyurmuştur (Kocatürk, 1964:201-207). Sonra Abdülkadir Karahan, Napoli'de okuduğu bir bilimsel bildiri *Halil-nâme*'nin Kahire nüshasını tanıtmıştır (Karahan, 1969: 201-206). İstanbul Üniversitesi'nde bu eseri Ayhan Gültaş, o gün için bilinen üç elyazması nüshasından yararlanarak doktora tezi olarak hazırlamıştır (Gültaş: 1985). Ayşehan Deniz Abik, *Halil-name*'nin üç nüshasına dayanarak karşılaştırmalı metnini ve dil özelliklerini yüksek lisans tezinde anlatmış (Abik, 1987); daha sonra *Halil-nâme*'nin yeni bulunan Ankara nüshası hakkında bir makale yazmıştır (Abik, 1997: 139-173).

Sonuç

T.C. Kültür Bakanlığının TÜYATOK projesi, kütüphane kataloglarımıza önemli ölçüde şekil verdi. Artık daha çok şahsın ve eserin adını ve onlara nasıl ulaşacağımızı daha iyi biliyoruz. Ancak özellikle elyazması eser bulunduran kütüphanelerimizin personelinin gene de belli aralıklarla hizmet içi eğitimden geçirilmesi, elyazması eserlerin yeni bilgilerin ışığında elden geçmesi gerektiğine inanıyoruz. Çünkü henüz kataloglara girmeyen yahut yanlış girilen eserler mevcuttur. Bilim adamlarının sağlam kataloglara şiddetle ihtiyacı vardır.

Bugünkü bilgilerimize göre Abdülvâsi' ile eserleri üzerinde yapılan çalışmalar bütünlük arz etmemektedir. Bir edebî eser üzerinde bir dilci çalışmışsa, edebiyatçı ona dokunmaktan imtina etmektedir. Aksi de vakidir; bir edebiyatçı çalışmışsa ona dilciler el uzatmamaktadır. Türkolojinin bir bütün olduğunu düşünüp, plânlı bir şekilde, aynı eser çeşitli

cephelerden görülmeli ve değerlendirilmelidir. Eserlerin mensup olduğu türlerin, bütünü içindeki yeri de araştırılmalı, bu hususta hem klâsik ve modern edebiyatımızın bütün dallarında yetişmiş elemanların fikrine müracaat etmeliyiz. Böylece edebiyat tarihçisine doğru ve doyurucu bilgi sunmuş oluruz.

Önemli bir noksanlığımız da birinci sınıf sanatkarlarımızın bile ilmî usullerle hazırlanmış külliyatlarının yayımlanmamış olmasıdır. Abdülvâsi' ve eserleri de bu ihmal ve plânsızlığın kurbanı olmuştur. Millî mefahirine saygı duyan ve değer veren milletler klâsiklerini külliyat olarak tekrar tekrar bastılar. Bugün bir bilim adamları komisyonu tarafından hazırlanmış ve yayımlanmış Fuzûlî, Bâkî, Nâbî, Şeyh Gâlib vb.nin külliyatına bile sahip değiliz. Bilgi, teknik imkânlar, iletişim avantajları bakımından ileri olsak bile külliyat yayımında Osmanlı aydınlarından daha gerideyiz. Bu gidişle eski Türk edebiyatının tarihini yazmak galiba hiç mümkün olmayacaktır.

Genelden özele dönelim. *Halîl-nâme* için her iş bitti mi? Bizce hayır. Öncelikle eserin bilinen bütün nüshaları -sadece dilcilere, sadece edebiyatçılara değil- ehillerinden oluşacak ortak komitelere hazırlatılarak yayımlanmalıdır. Yayımlanmalıdır, çünkü ekran üzerindeki metne bakarak eser üzerinde düşünemiyoruz.

Halîl-nâme'de beyitler arasında, aşağıdaki metinlerde zikredilen ifadelerin, düşüncelerin kaynağı olan, Arapça cümleler var. Bunların hem metinleri, hem eserdeki yerleri elyazması nüshalarda farklılık göstermektedir. Perişanlık içinde bulunan bu cümlelerin doğru yerlerine, tam ve olması gereken hâliyle yerleştirilmeleri gerekir.

Elyazması *Halîl-nâme* metinleri arasında önemli ölçüde nüsha farkları mevcuttur. Bilinen ilk üç nüshaya dayandırılarak kurulan doktora tezi metni, yine üç elyazması nüshaya göre hazırlanan yüksek lisans tezi metni dâhil, diğer çalışmalar da ihmal edilmeden, mevcut altı nüshaya dayanan karşılaştırmalı yeni *Halîl-nâme* metni hazırlanabilir.

Burada daha önce de değindiğimiz bir noktayı vurgulayıp, iki ayrı Halil-nâme metni meselesinin aydınlatılmasının bir ihtiyaç olduğu konusundaki kanaatimizi de ifade edeceğiz. Bilindiği gibi Abdülvâsi', önce Sultan I. Mehmed, sonra da Bayezid Bey için birer nüsha hazırlamıştı. Bu iki nüshanın aynı olma ihtimalini de göz ardı etmeden, iki nüshanın birbirinin aynı olma olasılığının zayıf olduğuna inanıyoruz. Çünkü diplomaside sultana verilen hediye ile onun beyine/generaline verilen hediyein aynı olması hoş karşılanmaz. Bu sebeple Abdülvâsi''in birbirinden farklı olan iki nüsha oluşturması daha akıldir. *Halil-nâme*'nin elyazması nüshalarındaki ifadelerde bizi bu kanaate sevk eden beyitler ve farklı kompozisyonlar vardır. Bu mesele de ayrı bir çalışma konusu olarak aydınlatılmaya muhtaçtır. Türkiye üniversiteleri bu işin üstesinden gelecek bilim adamlarına sahiptir.

Kaynaklar

- Abik, A.D. (1987). *Abdülvasi Çelebi'nin Halil-name'si*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Abik, A.D. (1997). İki Yeni Nüshası Sebebiyle Halilname ve Müellifi Abdülvasi Üzerine, Ankara: *Türkoloji Dergisi*, 7(1): 128-139.
- Akar, M. (1980). *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler*, Dr. Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Mezuniyet Sonrası Eğitimi Fakültesi, Ankara.
- Akar, M. (1987a). *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 804, 1000 Temel Eser Dizisi: 131.
- Akar, M. (1987b). Şeyyad Hamza Hakkında Yeni Bilgiler, Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1986, 2: 1-14, İstanbul.
- Akar, M. (2016). Ahmed Yesevî'nin Oğlu İbrahim'in Öldürülmesi ve Bu Konuda Hakîm Ata'nın Yazdığı Şiir, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, İstanbul: 2: 853-866.
- Alpay, G. (1969). Abdülvâsi Çelebi'nin Eseri ve Nüshaları, Ankara: *TDAY-Belleten 1968*: 201-226.

- Aytaç, M. (1988). *Peygamberler Şehri Urfa*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayinevi.
- Çelebioğlu, Â. (1976). *Sultan II. Murad Devri (824-855/1421-1451) Mesnevileri*, Doç. Tezi, Erzurum.
- Çığ, M. İ. (2019). *İbrahim Peygamber, Sümer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre*, 21. basım, İstanbul: Kaynak Yayınları N: 227.
- Dastanov, O. (1993). *Aziret Sultan*, Almatı.
- Derdiyok, İ.Ç. (1997). Adana İl Halk Kütüphanesinde Bulunan Bir Hikâyet-i İbrâhîm Edhem Nüşası, *Türkoloji Araştırmaları*, -Fuat Özdemir Anısına, Adana: 141-142.
- Esin, E. (1972). İbrahim Peygamber, Ankara: TA, C. XX: 6-8.
- Gültaş, A. (1985). *Abdülvâsi Çelebi ve Halinâme'si*, Dr. Tezi, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Hazîni. (1002/1593). *Cevâhirü'l-Ebrâr min Emvâci'l-Bihâr*, İ.Ü. Merkez Kütüphanesi, TY 3893, İstanbul.
- Hazîni. (2009). *Menba'u'l-Ebhâr fî Riyâzi'l-Ebrâr*, haz. Mehmet Mahur Tulum, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 45.
- İlgürel, S. (1976). Menâsik-i Mesâlik, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 30: 55-72, İstanbul.
- Karahan, A. (1967). 15. Yüzyıl Osmanlı Dinî Edebiyatında Mesnevi'ler ve Abdülvâsi Çelebi'nin Halilname'si, Estratto dagli Atti Del III Terzo Congresso di studi Arabi e Islamici, *Istituto Universitario Orientale*, pp.417-424, Napoli / İtalya.
- Karahan, A. (1980). XV. Yüzyıl Osmanlı Dinî Edebiyatında Mesneviler ve Abdülvâsi Çelebi'nin Halil-name'si, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, s. 233-240, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kartal, A. (2018). *Doğunun Uzun Hikâyesi, Türk Edebiyatında Mesnevî*, 3. baskı, İstanbul: Doğu Kütüphanesi,
- Kaya, Ö. (1998). Süleymân Hakîm Ata Bakırganî ve Şiirleri, İstanbul: *Türk Dilleri Araştırmaları*, 8: 73-209.
- Kocatürk, V.M. (1963). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara.
- Koncu, H. (2001). Edebiyat-Tarih Bağlamında Bir Mesnevi: "Dâstân-ı Vefât-ı İbrâhîm", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 4: 125-158, İstanbul: TİSAV.
- Kut, G. (1988). Abdülvâsi Çelebi, Ankara: *DİA*, C. I: 283-284.
- Kuzubaş, M. (2008). Manzum Bir Destan Kitabı (Destan-ı Veysel

- Karânî, Vefât-ı Fatıma, Vefat-ı İbrahim, Hikayet-i Gügercin, Hikayet-i Geyik), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V. I/2, Winter: 304-340.
- Mazıoğlu, H. (1983). Türk Edebiyatı, Eski, Ankara: *TA*, C. XXXII: 80-134.
- Miras, K. (1982). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları-Sayı: 55-3.
- Mirholdoroglu, M (1992). *Hoca Ahmad Yassavî, Şacara-i Saodat, Karomatlari, Hikmatlari*, Çimkent.
- Muminov, A. (1996). *Ahmad Yassavî Acdôdlari va Şacarası, Ahmad Yassavî va Amir Temur*, Tôşkent.
- Müslim. (1970). Kitâbü'l-Îmân, *Sahih-i Müslim Tercümesi*, trc. Mehmet Sofuoğlu, İstanbul: C.I: 233.
- Öngören, R. (2000). İbrâhim b. Edhem, İstanbul: *DİA*, C. XXI: 293-295.
- Özkan, M. (1995). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul: Filiz Yayınevi.
- Şahin, S.Y. (2016). Hikmet Geleneğinde Yazılmış Kıssa-i Hazret-i İsmâ'îl, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(1): 189-225.
- Şimşek, N. (1987). *Abdurrahman Gubârî'nin Ka'be-nâmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tolasa, H. (1982). 15. YY Türk Edebiyatı Anadolu Sahası Mesnevileri, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, I:1-14.
- Tulum, M.M. (2003). Yeni Bir 'Hikmetler Mecmuası' Münasebetiyle Yesevî Çalışmaları Üzerine Kısa Bir Değerlendirme ve İbrahim Kıssası, *İ.Ü., Edebiyat Fakültesi*, TDED, C. XXX, 2001-2003: 499-516.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1994). *Osmanlı Tarihi*, 6.baskı, C. I, Ankara.